

MANAS'IN KADINLARI

Tuba Dere

- Dünyanın en hacimli destanları arasındadır *Manas*.¹ Bin yıllık bir destandır ve ana karakteri Manas gibi neredeyse ölümsüzdür. Kırgızlar hâlâ bazı bölümlerini ezbere bilir, söylerler. Anlatılması haftalar süren destanın tamamının manzum oluşu, şiir dili, aliterasyonlu ve kafiyeli yapısı muhtemelen hatırda kalmasını kolaylaştırmıştır. Yüzyıllardır halkla birlikte yaşayan, çok sayıda varyantı ve kolu olan bu destan, tarihin bilemediğimiz yönlerine ışık tutar. *Manas Destanı*, Kırgız mitolojisini, masal ve efsanelerini, gelenek ve göreneğe ait özelliklerini, bozkır kültürünü kendisinde toplayan; Kırgız Türklerinin dünyayı algılama biçiminde hem Şamanizm'in hem de İslamiyet'in tesirlerini yansıtan bir ana metindir ve Türk kültürünün aktarımını sağlayan paha biçilmez bir hazinedir.

Destanda Talas ve Issık Göl'den Altaylara sürülen Kırgızların tekrar yurtlarına dönüşü ve düşmanlarıyla verdikleri mücadeleler anlatılır. Oğuz Kağan ve Bilge Kağan gibi milletin birlik ve beraberliğini, dirlik ve düzenini sağlamak ideallerine sahip, gerçek bir kahramandır Manas. Cakıp Han'ın gözü pek oğludur ve esarettense ölümü yeğleyecek kadar yiğittir. O doğmadan Çinlilerin kehanet kitaplarında bile adı geçer.

Doğumundan evvel tüm destan kahramanları gibi olağanüstü özelliklerle donanmış bir alp tipinin dünyaya gelişinin işaretleri zuhur eder. Cakıp Han ile Çıyırdı Hatun uzun zamandır evli oldukları hâlde çocuk sahibi olamamıştır. Çıyırdı Hatun elmalı, kutlu yerlerde dolaşp, pınarların başında geceleyerek, yatırlara ziyarete giderek doğurganlığına kavuşur ve Manas'a hamile kalır. Çıyırdı Hatun'un hamile kalışı Cakıp Han'ın ikinci karısı Bakdevlet'e rüyasında malum olur,

1 *Manas Destanı*, Mütercim: Abdulkadir İnan, 2. Baskı, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017. Yazıda eserin bu baskısından yararlanılmıştır. Eserin genel ağ ortamında yayımlanmış hâli için bk. "<https://oygm.meb.gov.tr/kitap/kitap/17/index.html>"

Cakıp Han da Manas'ın doğumuna dair haberci bir rüya görür. Hamile kalınca yemeden içmeden kesilen Çıyırđı Hatun ilginçtir ki pars yüreği aşerir ve bir avcının öldürdüğü parsın yüreğini yer (Sonrasında küçük yaşlarda yaptığı kavgalarda gösterdiği kahramanlık sebebiyle çocuklar Manas'a "Pars Aslan Manas" lakabını takarlar.). Manas'ın adını dört ulu peygamber koyar ve onu beşiginde Hızır korur. Hemen konuşmaya başlar Manas; kılıç kuşanır, düşmanlarının üstüne yürür. Yalnızca insanlarla değil, vahşi hayvan ve canavarlarla da savaşır, çok sayıda zafer kazanır. Şöhretini savaşlarda kazandığı başarılarla borçludur, kısa sürede Kırgızların hanı yani başbuğu olur. Destanda Manas'ın adaletli, merhametli, yüce gönüllü, birleştirici, acıya ve zorluklara dayanıklı kişiliği tanrısal bir güç olarak kabul edilmiş ve Kırgız kültüründe önemli yeri olan "ayköl" sıfatıyla nitelenmiştir. Manas'ın en büyük destekçilerinden biri, onu böyle yetiştiren annesi Çıyırđı Hatun'dur.

Manas Destanı'nın karakterleri tarihte yaşamış, gerçek kahramanlardır; destanda hem zaaflarıyla hem de güçlü yönleriyle anlatılırlar. Destanın halk tarafından sevilip benimsenmesinde bu denli gerçeğe yakın hikâye edilışinin etkisi olsa gerek. İlk bölümlerden itibaren Kırgızların kadına bakışındaki farklılık ortaya çıkar. Kadın yalnız çocuk doğurmak ve yetiştirmekle sınırlandırılmamıştır. Düşman kadını, kızı, gelini ağlatır, onların yüzünü güldürmekse Türk hanlarına ve alplarına düşer. Çinli, Mođol ve Kalmuklar tarafından kadın, savaş ganimeti sayılır; güzel kadınlar yağma sırasında asker arasında üleştirilerek cariye yapılırken Kırgız halkı kadına sadece aile hayatında değil, sosyal hayatta, devlet yönetiminde de erkekler kadar değer verir. Erkekler kadınlarını, çocuklarını oba ve yurtlarını müdafaa eder gibi korurlar; zavallı ve korunmaya muhtaç gördükleri için değil. Zira konargöçer Türk halklarında kadın da bir alp olarak (kadın bahadır) yetişmiştir, karar verici konumdadır ve söz sahibidir.

Manas birkaç kez yaralansa, ölse bile tekrar dirilerek kahramanlık serüvenine devam eder. Meseleye Campbell'in *Kahramanın Sonsuz Yolculuđu*'nda vurguladığı, "Monomit Kuramı" perspektifinden bakarsak Manas'ın zorlu mücadelesinde, kahramanlık yolunda atladığı eşiklerde kadınların rolü çok büyüktür. Hatta Manas'ı kahraman yapan Cakıp Han'ın evladı olmaktan ziyade Çıyırđı Hatun'un çocukluğundan itibaren Manas'a duyduğu güven ve oğlunu kötülüklerden koruyan sezgileridir. Çıyırđı, evladının onları uzakta kalan yurtlarına, Issık Göl'e, kavuşturacak yiğit kişi olduğunun farkındadır.

Manas'ın olağanüstü hayatında annesi kadar değerli, bir bakıma onun animasının temsili olan, başka kadınlar da vardır. Jung'un "Yüce Ana" arketipi olarak tanımladığı, dönüştürücü özelliği ön planda bu kadınların başında karısı Kanıkey gelir. Manas; han kızı olan Kanıkey'le evlenebilmek için bol miktarda "kalıng" (başlık) verir, kız tarafına pahada ağır hediyeler gönderir. Manas'ın Kanıkey'de kendi yiğitliğine benzer özellikler görmesi onu eş olarak seçmesinde çok etkili olmuştur. Kanıkey; destanda kadın zekâsını temsil eder, yiğitlikte Manas'ın dengidir, tedbirli ve uyanıktır. Söz gelimi amcası Közkaman'dan mektup geldiğinde eşini bunun bir tuzak olabileceğine dair uyarır.

Sonra Kalmuklar'ın eline esir düşen Manas'ı aslanlar gibi dövüşerek kurtarır. Semetey'i babası Manas gibi kahraman bir alp olarak yetiştirir. Manas ve oğlu Semetey için atlar eğitir, zırhlar hazırlar, savaşta kırk yiğidi giydirebilir ve doyurur. Ayrıca yara tedavisi ve ilaç hazırlama konusunda bilgi sahibidir. İleri görüşlüdür ve sezgileri güçlüdür Kanıkey'in. Bir gün rüyasında Manas'ın bindiği atın ayaklarının kırıldığını görür ve sevdiğine çabucak vatana dönmesini isteyen bir mektup yazar. Gördüğü bu haberci rüya Manas'ın dostu ve silah arkadaşı Almambet ile Çuvak'ın şehit düşüşüne, atı Akkula'nın öldürülüşüne yorulur. Hakikaten de Kanıkey'in terbiye ettiği Tayburul'la birlikte yola çıkan Alp Bakay, Manas'ı yorgun, yaralı ve üzgün bulur. Kanıkey, arkadaşlarının ve atının ölümünden sonra yurda dönen Manas'ı obaya uzak bir yerde karşılar. Manas'ın yakınlaştığını haber alınca da Semetey'i ağlatır. Oğlunun sesini duyan Manas'a âdeta can gelir. Bu sayede halkının karşısına yorgun ve üzgün bir vaziyette çıkmamış olur.

Destan esasen üç aşamalı kahramanlık serüvenidir. Semetey babası Manas'ın kahramanlık hikâyesine onun kaldığı yerden devam eder ve bu emaneti oğlu Seytek'e devreder. Yalnız Manas değil, Semetey ve Seytek de çıktıkları yolculuklarda, geçirdikleri evrelerde hep olgun ve dönüştürücü kadınlar tarafından desteklenirler. Semetey'in karısı Ayçörek, Semetey'in gördüğü bir rüyayı yorumlayarak karşılaştığı tehlikeleri önceden ona haber verir, defalarca kuğu donuna bürünür ve ona yardım eder. Bu olaylar bize bilge yönüyle de öne çıkan kadın figürünün erginlenmesini erkekten daha evvel tamamlamış olabileceğini düşündürür. Zira akıllı ve ferasetlidir *Manas*'ın kadınları.

Manas Destanı'nda bahsi geçen kadınların yalnızca erkek karakterlerin eş ve anaları olduğu düşünülmemelidir. Destanın farklı varyant ve epizotlarında güçlü kadın figürleriyle karşılaşırız. Düşmanlarla bizzat savaşan, dövüşen, avcı ve akıncı bu kadınlar evlerine, yurtlarına ve eşlerine sadıktır, erkeklere dosttur. Erleri savaşa gittiğinde yurtlarını çekip çevirirler. Manas'ın arkadaşlarıyla dövüşüp onları alt eden ama "Manas bir kıza yenildi." denmesin diye bilerek ona yenilen Saykal ve Manas'ın kız kardeşi Kardıgaç da birer kadın alp tipidir. Kardıgaç yanına erkek asker alır, alp gibi giyinir ve mızrak kullanır. Oğlu Almambet'i Kalmukluların elinden kurtarıırken ölen Altınay, Karabörk ve Kanışay da hikâyeleriyle öne çıkan kadın alplardır. Halkları için adanmış yaşayan bu kadınların bazıları hiç evlenmemiştir ya da çocukları yoktur.

Kırgız destanlarında kadın alp tipi yaygındır, *Kız Darıyka*, *Canıl Mirza* destanlarının kahramanı da kadındır. Kimsenin yenemediği bu kadın kahramanlar halkı yönetir, savaşa ordunun başında komutan olarak gider; abi, eş ya da kardeşlerinin yerine savaşarak onların intikamını alırlar. Halkın güvenliği, huzuru, refahı için hiçbir fedakârlıktan kaçınmazlar. Bu yönleriyle yalnız alp bahadır tipinin değil han tipinin özelliklerini de taşırlar. Kadın bahadırın konu edildiği tek destan *Manas* değildir elbette. Tarihimiz; ismi anılan/anılmayan, bilinen/bilinmeyen pek çok kadın kahramanla doludur.